

УДК: 821. 161. 3:22 - 7 Я. Баршчэўскі

Л.П. Леська,

Ст. выкладчык кафедры беларускай літаратуры і культуры БДПУ

Смехавы свет Яна Баршчэўскага

Смехавы свет¹ Яна Баршчэўскага не стаў прадметам манаграфічнага даследавання, хаця ў беларускай навуцы гэтае пытанне разглядалася. Першы падыход да яго вырашэння фрагментарна прадставіў Н. С. Перкін у працы “Абсягі думкі”, дзе вучоны падкрэліў функцыянальную шматзначнасць сатырычных і гумарыстычных вобразаў і спроба дакладна вызначыў іх характаралагічную ролю ў мастацкіх тэкстах пісьменніка. Даследчык найперш заўважыў, што ў вершы “Дзеванька” партрэт маладой дзяўчыны з панскага двара намалюваны ў плане лёгкай сатыры” [1, с. 191] і гумарыстычныя фарбы пісьменніка пры паказе Мінкі, які падрабляецца пад пана ў паэме “Рабункі мужыкоў”. Герой гаворыць “доўтую хвалебную тыраду добрым і багатым панам, якія жылі ў даўнейшыя шчаслівыя часы, а потым высмейвае іх дзяперашніх -- злых, згалеўшых, канчаткова заняпаўшых” [1, с. 198].

Вострая сатыра на сучасных паноў, паводле слоў Н. С. Перкіна, стала не толькі адной з прычын папулярнасці твора “Рабункі мужыкоў” сярод сялянства” [1, с. 200], але і “паўплывала на партрэтныя характарыстыкі гіпербалізацыяй паасобных знешніх рыс і дэталей, праз якія перадаюцца ўнутраныя якасці вобраза; дзякуючы гэтаму апошнія набываюць значную рэльефнасць і сілу пэўнай тыпізацыі” [1, с. 201]. Там, дзе гумар пераходзіць у сатыру, “для развенчвання вобраза служыць прыём кантрасту” [1, с. 201].

¹ Тэрмін “смехавы свет” ужыты Д.С. Ліхачовым у працы “Смеховой мир Древней Руси”, у дадзеным артыкуле пад смехавым светам падразумяваюцца ўсе асаблівасці смешнага ў ім: аўтарскі смех, выкарыстанне прыёмаў камічнага, смех асобных персанажаў, функцыі камічнага.

Пераканальныя высновы Н.С. Перкіна аб значэнні элементаў гумару і сатыры ў творчасці Яна Баршчэўскага падтрымаў В.І. Падстаўленка. Ён прыслухаўся да слухных назіранняў прыведзеных у “Гісторыі беларускай літаратуры ХІХ – пач. ХХ ст.ст.” (1998), аб тым, што “апавяданні Я. Баршчэўскага шмат у чым нагадваюць творы ранняга М. Гогаля са зборніка “Вечера на хуторе близ Диканьки”, хаця у іх відавочна менш рэалістычнага зместу, няма таго вясёлага камізму, якім прасякнуты гогалеўскія апавяданні і аповесці» [2, с. 48] і, у сваю чаргу вылучыў некаторыя элементы са смехавай культуры, якія маюць месца ў зборніку “Шляхціц Завальня”. Гэта:

- “Па-першае, шырокае выкарыстанне іроніі, ад мяккай да злой, часам абразлівай .

- Па-другое, адметную, даволі вялікую групу складае інтэрпрэтацыя народных жартаў, трапных выслоўяў, што спрыяе яскраваму раскрыццю вобразаў.

- Па-трэцяе, Баршчэўскі здолеў намалюваць з ужываннем сатырычных фарбаў адметныя вобразы-тэпы (Інсекта і Горды Філософ)” [2, с. 45].

Такім чынам, у навуковай літаратуры па тэме нашага даследавання вылучаюцца два асноўныя падыходы да вывучэння смехавага свету аўтара. Адзін з іх звязаны з літаратурна-сатырычнай, гумарыстычнай традыцыяй, а другі -- з фальклорна-міфалагічнай, “карнавальнай”, якая выявілася ў народна-смехавай культуры.

Зыходзячы з гэтага, задача дадзенага артыкула – раскрыць генетычныя вытокі функцыі смехавага свету Яна Баршчэўскага, вызначыць яго спецыфіку і асноўныя аспекты і характарыстыкі.

Пастаўленая задача актуальная ў сувязі з тым, што вывучэнне смехавага свету пісьменніка паглыбіць характарыстыкі і выявіць адметнасці нацыянальнага смеху беларусаў.

Адценні нацыянальных смехаў плённа даследуе У.Я. Проп у працы “Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре” [4], дзе аўтар

заўважае, што “французскі смех адрозніваецца сваёй лёгкаважнасцю, дасціпнасцю (Анатоль Франс), нямецкі -- нейкай цяжкавагавасцю (камедыі Гаўптмана), англійскі – часам дабрадушны, зрэдку са з’едлівай насмешкай (Дзікенс, Бернард Шоу), рускі -- горыччу і сарказмам (Грыбаедаў, Салтыкоў-Шчадрын)” [4, с. 17]. А ў чым жа адметнасць беларускага смеху?

Адказ на гэтае пытанне шукаюць айчынныя вучоныя, матывацыйным штуршком для іх актывізацыі стала праца І.Ф. Штэйнера. *De profundis clamavi* : Смех і распач у нацыянальнай мастацкай традыцыі”. М.А. Тычына ў прадмове да манаграфіі І.Ф. Штэйнера заўважыў, што вучоны “правакуе чытача на роздум пра ўнікальнасць беларускага смеху, бо менавіта на трагічным разломе смех/слёзы адбываецца сапраўды істотнае ў сучаснай гісторыі беларусаў як нацыі, вызначаецца наша будучыня” [6, с. 3].

Магчыма, літаратуразнаўчыя правакцыі І. Штэйнера сталі пэўным штуршком для грунтоўных падагульненняў Л. Д. Сіньковай, якая ў артыкуле “Смехавое як пазнака нацыянальнага ў творах Максіма Гарэцкага” лічыць, што: “Беларуская смехавая культура надзвычай прадстаўнічая: ад польскамоўных куртуазнасцяў барока ў тэкстах Уршулі Радзівіл і Саламеі Пільштыновай да гумарыстычных адценняў у інтымнай лірыцы Максіма Танка; ад родавых, паводлефальклорных, наўна-эпічных, карнавальных формаў да іх індыўідуальных варыянтаў (ізноў жа ў дыяпазоне, напрыклад, : “Ніжнія Байдуны” Янкі Брыля – фалічны фальклор Ушаччыны ў кнізе “Здубавецца” Рыгора Барадуліна); ад сацыяльна-акцэнтавых смехавых форм школьнай драмы і батлейкі да бурлеску і травестыі, да рамантычнай іроніі і сарказму адраджэнцаў” [7, с. 47]. На жаль, разглядаючы смехавыя светы розных аўтараў, даследчыца не звяртае ўвагу на глыбока сімвалічны, і шматфункцыянальны, дынамічны смехавы свет Яна Баршчэўскага (гэта пытанне не стала прадметам яе аналізу), але абагульненая заўвага літаратуразнаўцы аб тым, што “беларускі смех шматзначны і шматінтэнцыйны” [7, с. 48], па нашым меркаванні, адносіцца і да творчасці Яна Баршчэўскага.

Вывучэнне смехавага свету пісьменніка, на нашу думку, дасць, з аднаго боку, папоўніць уяўленні пра нацыянальны смех, а, з другога -- вызначыць спецыфіку арганізацыі мастацкага свету аўтара, своеасаблівасць якога абгрунтоўваецца мастацкім метадам, які спалучае ў сабе рамантычныя, рэалістычныя традыцыі і адгалоскі сентыментлізму і класіцызму. Пра гэта згадвалі М. Хаўстовіч, В. Каваленка, Н. Перкін, І. Бурдзялёва.

Метадалагічным накірункам для асэнсавання вышэй пастаўленай праблемы стаў падыход Л.В. Карасёва [8, с. 7], які абгрунтавана сцвярджае, што праблему паходжання смеху нельга разглядаць ізалявана ад міфалогіі як старажытнай формы мыслення.

Зварот да міфалагічнай даўніны, як і асэнсаванне праяў народна-смехавай культуры, розныя формы якой М.М. Бахцін аб'яднаў ў адзіную сістэму, дзе асобна вылучаў сферу святочнага народнага смеху ("абрадава-відовішчныя формы") і звязаныя з ім "славесныя смехавыя творы" і "адметныя формы і жанры фамільярна-пляцовачнай мовы" [9, с. 9], дасць магчымасць правільна вызначыць генетычныя вытокі смеху Яна Баршчэўскага.

У "Нарысе Паўночнае Беларусі" і апавяданнях зборніка "Шляхціц Завальня" Яна Баршчэўскага мае месца карнавальная смехавасць – традыцыйнага адзнака беларускіх святаў. Купальскія гулянні ў мастацкіх тэкстах пісьменніка падаюцца як перыядычныя святкаванні, у час правядзення якіх спрацоўвае прынцып зваротнага: космас штодзённага жыцця змяняецца святочным хаосам.

Такі паварот спрыяе знішчэнню ў грамадстве вялікага напружання, ствараецца эфект перакуленасці свету і пераадолення зла. Няспынная веселасць, нястрымны смех, незвычайныя ўчынкі свабодна дэманструюцца героямі "Нарыса Паўночнае Беларусі": "усе збіраюцца ў адным месцы, дзе-небудзь паблізу карчмы; тут з'яўляецца некалькі жыдкоў са стужкамі і

іголкамі, <...> падае голас адмысловая беларуская дуда. Распачынаецца музыка пад адкрытым небам, скачуць да поту іх радасць часта пераходзіць межы прыстойнасці. А журботныя плакальшчыцы, якія нядаўна заліваліся слязьмі над магілаю мужа і бацькі скачуць пад мелодыю дуды” [10, с. 86]

Карнавальнае суіснаванне высокага і нізкага, зніжэнне высокага і ўзвышэнне нізкага, штучная весялосць, ненатуральны смех -- галоўныя маркеры і паказчыкі недасканаласці ў свеце. “Менавіта прадчуванне бяды ці, інакш кажучы, прысутнасць вялікай долі непасрэднага зла ў наяўнай рэчаіснасці” [11, с. 131], -- паводле тлумачэння І. Шаладошава, -- непазбежна правакуюць з’яўленне смехавага спосабу пераадолення [11, с. 131].

Дзякуючы смеху, гуллівай весялосці, героі “Нарыса Паўночнае Беларусі” перамагаюць страх перад немінучымі бедамі. Бедная ўдава не палохаецца свайго будучага жыцця без мужа, а сірата – свайго поўнага адзінокага існавання ў свеце.

Смешнае -- сутнасны фактар у стварэнні “перадумовы бясстрашнасці”, як зазначаў М. Бахцін [12, с. 456]. У апавяданні “Пра чарнакніжніка і цмока” смех дапамог селяніну Акіму і дудару Грышку ўбачыць сапраўдны твар чарнакніжніка Парамона і смела высмяць яго перад мясцовымі людзям. Хаця страшны чараўнік атрымаў часовую перамогу над простымі людзьмі, але ўчынак Акіма і Грышкі, іх дасціпныя выразы сталі дзейснай спробай адолення зла². У творы гучыць адзінокі смех Парамона, які супрацьпастаўляецца поўнай цішыні згуртаванай вясковай грамады.

Калектыўны смех у апавяданнях са зборніка “Шляхціц Завальня...” Яна Баршчэўскага выконвае станоўчую, выхаваўча-пераўтваральную функцыю, як у выпадку з Парамонам і Карпам (апавяданне “Пра чарнакніжніка і цмока”), які баіцца быць высмеяным. Агапка – жонка Карпы не паслухала нячысціка, малітоўнымі словамі прагнала яго, на што Карпа

² Перыпетыі развіцця канфліктнай сітуацыі паміж чарнакніжнікам Парамонам, з аднаго боку, селянінам Акімам і дударом Грышкам – з другога, мы разглядалі ў артыкуле “Дэманічная гульня ў творах Яна Баршчэўскага.

кажа: “Што ж ты нарабіла? Калі пасеяна, дык трэба і жаць, інакш – людскі смех і няшчасце” [10, с. 105].

Смех у мастацкіх творах Яна Баршчэўскага спрыяе дынамічнаму развіццю метамарфоз, якія разгортваюцца ў канкрэтна вызначаных месцах, найчасцей у карчме (інфернальная прырода карчмы даўно сцверджана ў міфалагічных уяўленнях беларусаў) і дэсакралізаваным касцёле.

Зняважлівае стаўленне беларусаў да касцёла з засмучэннем адзначае шляхціц Завальня ў апавяданні “Зухаватыя ўчынкi”. Дзядзька заклапочаны тым, што касцёл страчвае сваю выключную святасць: “Цяпер там чуеш адны шэпты ды смех, здаецца для таго толькі і прыйшлі казакізаць свае модныя ўборы” [10, с. 110]. А хлапец з балады “Курганы” вырашае ў святым месцы пасмяяцца, жарт з нябожчыкам сыграць, выстрыгчы з яго вусоў волас. Супрацьстаянне бяздумнага юнака і рэзмага роду нечысці адбываецца ў святым месцы, падобныя сцэны барацьбы і выпрабавання пададзены ў апавяданнях “Вій” М.В. Гогаля і “Зухаватыя ўчынкi” Я. Баршчэўскага.

Пацешныя прыгоды, якія адоўліся з маладым чалавекам у баладзе “Курганы”, насычаны жахам і бясконцым выпрабаваннем, але герой ўратаваўся шчырым жагнаннем. “Анэльскі сказ” і богазасцерагальныя рухі збераглі маладога чалавека ад пагібелі і ачысцілі святое месца.

Касцёл як і Полацкі кляштар (апавяданне “Драўляны дзядок і кабета Інсекта”), паводле аўтарскай задумы павінен сакральна ўзвысіцца, дзякуючы сваёй пераўтваральна-ачышчальнай функцыі, а вось карчма, як месца вясёлае, назаўжды застанецца прыстанішчам варожых сіл, хаця герой апавядання “Валасы, якія крычаць на галаве” характарызуе яе станоўча, адзначаючы, што “добра часам пабываць і ў карчме, дзе людзі смялей здымаюць з сябе маскі” [10, с. 220].

Але ў апавяданнях “Пра чарнакніжніка і цмока”, “Валасы, якія крычаць на галаве”, “Радзімы знак на вуснах”, “Што здарылася з драўляным дзядком” у будынку карчмы разгортваюцца канфліктныя сітуацыі, дзейнічае злы дух,

ідзе пастаянная барацьба зла і добра ў сімвалічна-вызначаных зонах жарту і помсты.

У зоне жарту і дасціпнасці знаходзіцца Акім (“Пра чарнакніжніка і цмока”) і Максім (“Зухаватыя ўчынкі”), у зоне зла і помсты – Парамон (“Пра чарнакніжніка і цмока”) і Васіль (“Зухаватыя ўчынкі”). Акім і Грышка (апаবাদанне “Пра чарнакніжніка і цмока”), Максім (“Зухаватыя ўчынкі”), (“Радзімы знак на вуснах”) імкнуцца адстаяць праўду, справядлівасць, ісціну і, у пэўным сэнсе, як-бы заклімаюць зло, вывесці на чыстую ваду, а іх антаганісты, жорсткія, бязлітасныя, ідуць на любыя сродкі, абы ўзяць верх. За плячыма Міхася стаіць чараўніца Праксэда. Гэта не Міхась, а Праксэда па сутнасці ваюе з Ахрэмам і адпомсціла дудару накшталт Парамона, з дапамогай чар наздекавалася над бедным дударом. Ён усю ноч пад ачмурэннем нячыстай сілы іграў, а выратавала беднага дудара толькі Боскае слова, імя Божай маці, якое было вымаўлена над ім. Так дабро перамагло зло.

Па шляху добра імкнуцца павесці Марцін, Антон і Алюта і Арына Васіля ў апаবাদанні “Зухаватыя ўчынкі”. Яны змагаюцца за яго душу, яшчэ не ўсё страчана, хаця лёс зухаватага, імпульсіўна-жартаўлівага Васіля прадвызначаны, яго ўчынкі абумоўленыя. Нарадзіўся хлопец невядома ад якіх бацькоў, быў узяты пад апеку добрым чалавекам, які патураў яму ва ўсім, таму і не адвадзіў хлапца ад злых учынкаў. Малады чалавек не пераставаў палюбаваць усіх сваімі паводзінамі, яго зухаватасць усіх насцярожвае, падумаць толькі кінуць камень у Лесуна і пакрыўдзіць яго, працягнуў руку Віхору і выцягнулася чорная рука, так сказаць, адбылося – рукасцісканне. У гэтых учынках паказана імпульсіўнасць, гуллівасць, прывабнасць характару ў разнастайных праявах. Пагэтану адны хваляць Васіля, другія лаюць, але ж ён -- незвычайная натура, чалавек неардынарны і вельмі важна куды накіраваць яго энергію. Янка – пляменнік дзядзькі Завальні нічога страшнага не бачыць у тым, што ён павітаўся з віхорам за руку, гуляе з агнём. Завальня ўшчувае ігаворыць, што хай братаецца, але толькі з роўным сабе. Такім чынам, адбываецца выпрабоўванне чалавека і

лёсам, і збегам абставін. Ці ўдасца хлапцу супрацьстаяць цяжкасцям, па законах хрысціянскай маралі, ці не сапсуецца Васіль? Калі б не згарэла Васілёва гумно, не згалеў бы юнак зусім, то можа ён і пражыў бы больш-менш, але Васіль збяднеў, а амбіцыі яго засталіся высокімі, вось і накіраваўся ён на шлях пагібелі, рынуўся да вужовага Каменя, а пасля загінуў немаведама дзе.

У гісторыі жартаўлівага, смелага Васіля смех -- сродак раскрыцця псіхалагізаванай характарыстыкі вобраза. Васіль, як мы бачым, здольны на нейкі аднамаментны подзвіг, а вось рабіць цярплівую, цяжавітую працу ён не можа, не падрыхтаваны, толькі крыўдзіць здольны ўсім. Нягледзячы на так званыя заганы характару, у вобліку гэтага зухаватага героя ёсць нешта ад бунтара-рамантыка, які супрацьстаіць абставінам, інерцыі, затхласці, імкнецца да нейкага няпэўнага ілюзорнага ідэалу і гіне, няздольны пераадолець перашкоды, выбрацца з катастроф, якія так і падпільноўваюць яго. Шанс у хлопца быў, з дагамонай пана, апекуна, блізкіх людзей ён пераадолеў нястачу, але паддаўся спакусам лёгкага жыцця, выбраў аблегчаны шлях выхаду з цяжкага становішча, накіраваўся да нячыстай сілы, адсюль трагізм лёсу Васіля.

Сваім безразважным стаўленнем да жыцця вобраз Васіль блізкі да вобраза Генрыка з апавядання “Валасы, якія крычаць на галаве”, які таксама меў магчымасць жыць шчасліва са сваёй жонкай – анельскім стварэннем Амеліяй, а не быць аб’ектам насмешак жорсткіх людзей. У свой час Генрык патрапіў пад уплыў страшнага чарнакніжніка, выконваў усе яго загады: разбурыў каплічку, адрэзаў прыгожыя валасы жонкі Амеліі, нават ў значнай ступені паспрыяў хуткай гібелі ні ў чым не павіннай жанчыны. Пасля ўсіх гэтых здэрэнняў, Генрык захварэў і стаў аб’ектам насмешак. Калі доктар запытаўся ў яго:

– Дык нашто ты ўсё ткі хворы?

-- Валасы, валасы атруцілі маё жыццё.

Калі ён гэта гаварыў, дык за суседнім сталом весела засмяліся і адтуль пачулася:

-- О, Бо былі валасы з прыгожае касы!

-- Не трэба было адразаць, бо без іх сімпатыя, як сарваная кветка, вяне.

Надакучлілі яму валасы, адрэзаў ножніцамі, а яны ад месяцавага святла ажылі... [10, с. 222].

Пачуўшы гэтыя жарты, небарака “глянуў гнеўна на бяседнікаў, усхапіўся моўчкі з месца і пачаў шпарка хадзіць па пакоі” [10, с. 222]. Перасмешнікі здэкваюцца з Генрыка, разбураюць яго і без таго слабое здароў’е.

У гэтым апавяданні назіраецца (умоўна вызначанае намі) трохколавае ўзрастанне смеху. У першае кола пастаўлены страшны чарнакніжнік, які схаваў сваю сапраўдную сутнасць пад маскай навек “застылай вясёлай усмешкі”... [10, с. 227]. Другое кола — гэта неразумны смех Генрыка, які выконваў усе загады страшнага староца: насміхаўся над народнымі традыцыямі, занядбаў святыні, не цанаваў пакой памерлых продкаў і не збярог жыццё любай жонкі. Трэцяе смехавое кола – гэта знешні злосна-здэклівы смех перасмешнікаў. Злоснае абсмейванне прыносіць пакуты Генрыку, але, не папакутаваўшы, паводле хрысціянскіх тлумачэнняў, не зведаеш узнёслай радасці.

Светабачанне пісьменніка, яго разуменне сапраўднай радасці і весялосці згодна з рэлігійна-этычнай дактрынай праявілася ў тым, што некаторыя персанажы першапачаткова, без усялякіх эвалюцыйных змен надзяляюцца благасным смехам, які і набліжае іх да ідэальных першавобразаў.

Рэдкая ўсмешка і смех скрозь слёзы Агапкі (апавяданне “Пра чарнакніжніка і цмока”), альбо “ціхая меланхолія” ў блакітных вачах Амеліі (“Валасы, якія крычаць на галаве”) зрадныя герайнь Баршчэўскага са святымі, якія у адпаведнасці з хрысціянскімі канонамі, смяюцца бязгучна, ледзьве заўважнымі рухамі вачэй.

Богапрыязнай весялосцю перапаўняецца і душа Маркі (“Ваўкалак”), пасля пакутлівага і невыноснага існавання ў звярыным абліччы. Герой гэтага твора перажывае катарсіс-ачышчэнне, ён “падняўся з невыказнай радасцю. Здавалася мне, што ўсе дрэвы і птушкі віншавалі мяне з новым жыццём. О, як соладка спазнаць міласэрнасць Божую! Жахлівы лёс чалавека можа зраўняцца са звярыным” [10, с. 135].

Бедны Марка ізноў набыў чалавечую постаць, але не адразу пазбаўляецца жахлівых успамінаў пра жыццё ў абліччы ваўкалака. А Скамароха з апавядання “Белая Сарока” добраахвотна прымервае на сябе шкуру мядзведзя, паводле аўтарскай задумы, ён разважаецца згодна з рамантычнай логікай зла. Скамароха пачынае служыць Белай Сароцы – злой чараўніцы, дапамагае ёй рабаваць людзей, а ў фінале апавядання нават жыве ў яе палацы ў абліччы страшнага мядзведзя, вартуе яе незлічоныя багацці” [10, с. 214].

Імя Скамароха першапачаткова нясе пазнаку смеху, якая потым яшчэ болей ускладняецца апісаннем знешняга выгляду і ўнутранага свету героя, удакладненнем яго месца жыхарства. У міфалогіі смеху Скамарохі адзначаецца, што жыве ён непадалёк ад акружанага цёмным лесам возера Язна, дзе мяжуюць тры паветы: Полацкі, Себежскі і Невельскі [10, с. 205]. Існаванне героя на памежжы, па нашым меркаванні, ставіць яго перад выбарам рабіць дабро, або зло. Скамароха схіляецца да зла, ўсё пачынаецца з доўгага смешнага самалюбавання. Герой Баршчэскага сядзіць, “падкручвае вус” і нібыта славыты Нарцыс углядаецца ў люстэрка, у адбітку якога бачыць свій, круглы як поўны месяц, твар.

Такое параўнанне, паводле міфалагічных уяўленняў беларусаў, сведчыла пра злосны пачатак чалавека, пра яго сувязь з нячысцікамі. Напачатку Скамароху было дзіўна даведацца, што ён падобны да дэманічнага пасланца Беларэкі, але гэты факт асабліва не засмуціў яго, і ў хуткім часе Скамароха стаў аддана служыць страшнай чараўніцы, рабаваць свой народ і,

страчваючы паступова чалавечы воблік, ператварацца ў няўклюду-мядзведзя – аб’екта народнага высмейвання.

Пераўтварэнне Скамарохі менавіта ў мядзведзя стала знакам злоснага, набліжанага да сатырычнага высмейвання паводзін героя, хаця для большасці смешных фрагментаў з апавяданняў зборніка “Шляхціца Завальні” уласцівы мяккі гумар. У такім ключы падаецца вобраз Завальні, які па свайму светаадчуванню чалавек жыццясцвярджальны, аптымістычны. Ён выступае супраць меланхоліі, не хоча быць самотнікам, сваё радаснае светаўспрыняцце падмацоўвае ідэалізаванымі ўспамінамі пра лепшыя часы і жыццё добрых паноў, калі “была пашана старэйшых і братэрская любоў” [10, с. 110]. Завальня — вясёлы выхавацель для сваіх дзяцей, для пані Мальгрэты і пляменніка Янкі.

Смех і гумар скіраваны ў адрас пані Мальгрэты павучальны, з адценнем выкрывальнасці³. Письменнік неаднаразова вылучае адмоўныя рысы характару жанчыны: гэта яе надменнасць, пыха і крыху пагардлівае стаўленне да розных “басякоў”, якія збіраюцца ў Завальні і апавядаюць фантастычныя гісторыі. Незадавальненне Мальгрэты можна зразумець: “Збярэцца тут цэлы кірмап, -- сказала яна, наракаючы на выдаткі і начную мінтрэнгу, -- ніколі спакойна не заснеш. Усё здароўе страціла” [10, с. 177]. Але Завальня па-мужчынску ўпэўнены ў сваёй праваце, паблажліва насміхаецца над жанчынаю, хаця імкнецца пазбегнуць адкрытага супрацьстаяння: У апавяданні “Цыган Базыль” дзядзька здзіўлена заўважае: “Дзіўная, гэта кабета! Здаралася ў мяне, як сёння, што госці апавядалі найцудоўнейшыя гісторыі. Я слухаю, нібыта прыкуты да месца, а яна не мае ніякае цікавасці ды яшчэ гневаецца” [10, с. 235]. Адрознасць у поглядах

³ Генетычную аснову яго склалі шырокараспаўсюджаныя ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя ўяўленні пра злую жанчыну, якая па свайму характару і ўчынках вельмі блізкая да нячысцікаў. Вобраз злой жанчыны падаваўся ў сатырычных вершах Яна Чачота, у баладзе “Пані Твардоўская” Адама Міцкевіча, у апавяданні “Кручаная баба” А. Плуга, у вершы “Дзе чорт не зможа, там бабу пашле” Ф. Багушэвіча).

Мальгрэты і Завальні становіцца прычынай наспявання канфлікту, але дзядзька пазбягае яго, міралюбіва, сказаўшы:

-- Няхай будзе па-твойму. Васпані не хоча верыць, а ўсё адно папросім пра адну рэч: загадай нам прынесці добрае гарэлкі” [10, с. 236].

Сентыментальны Завальня як міралюбівы чалавек, як міратворца праявіў сябе і стаўленні да пляменніка -- прадстаўніка новага пакалення, рамантыка па светаўспрыняццю, чалавека дасведчанага ў філасофскіх, рэлігійных пытаннях. Падыход Янкі да людзей і разнастайных з’яў – гэта падыход маладых гарэзлівых людзей. Ён жартаўліва выпрабоўвае рыбака Родзьку, нібыта выклікаючы яго на паядынак досціпу і гумару:

-- А ўзімку, -- сказаў я, -- “ці клічаш у памагатыя вецер, каб лепей лавілася? Кажуць, нібы вадзяніка, цябе слухаюць веце і хвалі” [10, с. 145].

Рыбак Родзька, не пакрыўдзіўшыся ў сваю чаргу і Завальня яму патлумачыў:

-- Янка – чалавек яшчэ малады, чыперашняга свету, не верыць ні ў якія чары, а толькі жартуе з цябе” [10, с. 145].

Рамантычнасць поглядаў Янкі і сентыментальныя заўвагі Завальні праявіліся і ў апавяданні “Зухаватыя ўчынкi”. Малады чалавек не пагаджаецца з дзядзькам, калі той асуджае зухаватага Васіля (апавяданне “Зухаватыя ўчынкi”) за яго сімвалічнае братанне з віхорам. Гаспадар сядзібы кансерватыўна, па-народнаму лічыць, што ў віхры хаваецца д’ябал і паціскаць яго чорную руку – асаблівы грэх, а пляменнік Васілёву жартаўліва і гуллівасць ацэньвае як імкненне ўразіць, здзівіць іншых.

Смехавы свет Яна Баршчэўскага цэласны, шматузроўневы, без яго разумення немагчыма адэкватнае асэнсаванне ідэйна-мастацкага зместу творчасці пісьменніка, з яе рамантычным светаадлюстраваннем, з ярка-выражанай барацьбой добра і зла, з глыбокім расчараваннем у тагачаснай рэчаіснасці і сентыментальнай верай у мінулыя залатыя часы.

Шматузроўневае смеху Я Баршчэўскага тлумачыцца яго генетычнымі каранямі ў карнавальнай народна-смехавай традыцыі, яго

функцыянальнай накіраванасцю ў высвятленні духоўнага свету пісьменніка, герояў і выяўленні ідэйна-маральных пошукаў аўтара.

Літаратура:

1. Перкін, Н. Абсягі думкі : літаратурна-крытыч. артыкулы / Н. Перкін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – С. 49 - 56.
2. Падстаўленка, В. Праявы народнай смехавай культуры ў зборніку Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня” / Віталь Падстаўленка // Ян Баршчэўскі : дыялог з часам і ў часе / Пад рэд. А.У. Русецкага, Б.І. Русілка. – Віцебск : Выд-ва ВДУ, 2002. – 78 с. (44-46)
3. Гісторыя беларускай літаратуры: ХІХ – пач. ХХ ст / Пад агул. рэд. М.А. Лазарука, А.А. Семяновіча. -- Мінск. -- 1998 с. [с. 38 - 41].
4. Пропп, В.Я. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре” / В.Я. Пропп.— М. : Лабиринт, 2006, – 251 с.
5. Тычына, М.А. Прадмова / М.А. Тычына // с.3.
6. Штэйнер, І.Ф. De profundis clamavi : Смех і распач у нацыянальнай мастацкай традыцыі Манаграфія / І.Ф. Штэйнер; Міністэрства адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны.-- Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. - Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2008 – 87 с.
7. Сінькова Л.Д. Смехавое як пазнака нацыянальнага ў творах Максіма Гарэцкага / Л.Д. Сінькова // Беларускае літаратуразнаўства. Навукова-метадычны зборнік. Выпуск 6. -- Мінск “Паркус плюс, 2008. -- С. 47-51.
8. Карасев, Л.В. Философия смеха. – М.: Рос. Гос. гуманит. Ун-т, 1996. – 222 с.
9. Бахтин, М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1990. – 541 с.
10. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі / Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1998. - 480 с.

11. Шаладонаў, І. М. Смех і карнавальнасць –важнейшыя пачуццёва-псіхалагічныя дамінанты драматургіі В. Дуніна-Марцінкевіча // И.М. Шаладонаў / Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у еўрапейскім кантэксце // Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 200-годдзю Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. -- Мінск, 5-6 лютага, 2008 г. Мінск “Беларуская навука”, -- 2008. -- с. 126-132.

12. Бахтин, М. Эпос и роман // М.М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. -- М., 1975. -- С. 466 - 467.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ